

Eőry Vilma

A nyelvstratégiáról, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet tevékenységéről, feladatairól

Bevezető a tanulmányokhoz

1. Mi a nyelvstratégia?

A nyelvstratégia fogalmáról, a nyelvtervezéshez, a nyelvpolitikához, akár a „nyelvműveléshez” való viszonyáról számos tanulmány született mind itthon, mind külföldön. Ez a bőség azonban nem annyira gazdagságot jelent, mint inkább zavarba ejtő sokféleséget. Ez a helyzet azonban nem feltétlenül utal arra, hogy a tanulmányok ne lennének komolyan vehetőek, sokkal inkább azt mutatja, hogy a téma természete rejti magában a sokféleséget.

Mert milyen területről is van szó? Olyan alkalmazott nyelvtudományi területről, amely nyelvtudományi alapon, a nyelvközösség nyelvével, nyelvhasználatával foglalkozó kutatási eredményeken alapulva tevékenységsorozat elvégzéséhez készít programot. Ennek a programnak célja van, általában a közösség nyelvének, nyelvhasználatának a (célszerű) fenntartása, ez a cél határozza meg a tevékenység tartalmát, módszereit, és nem mellékesen függ a végrehajtáshoz szükséges politikai akaratbeli és anyagi feltételektől. Mindez azonban nyelvközösség-specifikus. Sok országnak, kultúr- és nyelvközösségnek van kifejtett, leírt nyelvstratégiája, és nagyon soknak nincs. Ennek is többféle oka lehet.

1.1. A nyelvstratégia a közösségek életében

Hogy kielégítő magyarázatot találhassunk a sokféleségre a nyelvstratégiák megléte vagy nemléte, illetve a nyelvstratégia értelmezése tekintetében, érdemes figyelembe venni a Tolcsvai Nagy Gábor egy néhány évvel ezelőtti, e témájú tanulmányában leírtakat (Tolcsvai Nagy 2013), és az áttekintésbe bevonni szemléletének és gondolatmenetének egyes elemeit. Először is lényeges, hogy a nyelvstratégia fogalmát hermeneutikai és funkcionális keretben értelmezi. Ez az értelmezési keret hasznos, ha nem szeretnénk a felszínen, a felszíni jelenségek-nél maradni, hanem a lehetőségességig mélyen, mégpedig a nyelv- és kultúrközösségben keressük azokat a működési tendenciákat, erőket, amelyeknek ismeretében a jelenbeli működés, ennek anomáliái értelmezhetők, és amelyekhez a nyelvstratégiai tevékenység kapcsolódhat. „A nyelv, a nyelvet beszélő ember

és közösség nem van, hanem létrehozza önmagát folyamatosan, hagyományt képezve és a jövőt megnyitva” (Tolcsvai Nagy 2013: 14, hivatkozik Luhmann 1998-ra). A stratégia tehát nem csupán megalkotandó, hanem inkább az „önműködő” stratégia hozandó felszínre. Hogy milyen az arány az önműködés és a kidolgozás, a tudatosítás között, kultúránként különböző. A különbség származhat a nyelvhez való viszony hagyományaiból (pl. az angol nyelvstratégia kevésbé kidolgozott, kevésbé nyílt, a német jóval kidolgozottabb, nyíltabb, talán a francia is), de következhet a nyelvi és kultúrközösség helyzetéből is (egy országban kisebbségként élő nyelvközösségek hoznak létre inkább ilyen stratégiákat, l. pl. baszk, galíciai, katalán, cornwalli, ír, skót, walesi, maori stb.)

1.2. A nyelvstratégia kidolgozásának, felszínre hozásának, a „beavatkozásnak” indokoltsága

Mivel az anyanyelv, illetve a közösség egyén anyanyelven működése közösségi és egyéni önazonosságunk, önmeghatározásunk, anyanyelvi fogalomalkotásunkon alapuló gondolkodásunk elengedhetetlen feltétele, egyes korszakokban megfogalmazódhat a nyelvközösség tagjaiban, hogy a működés elégtelen. Általában akkor erősödik ez a hiányérzet, amikor nagyobb társadalmi, gazdasági, kulturális változások zajlanak, és a gyors változások a veszélyeztetettség érzetét keltik. Ilyenkor indokolttá válhat a nyíltabb nyelvstratégia kidolgozása. Feltétlenül szükséges hozzá egy szélesebb körű helyzetelemzés, amely megmutatja a nyelvközösségben levő önmegújító, működtető erők hiányosságait, a hiányos területeket, s ezeknek a felélesztésére, pótlására, megfelelővé tételére tehet javaslatokat. Ilyenkor lehet szükség a stratégiával érintett területek alapfogalmainak újraértelmezésére is, hiszen mind a nyelv, mind a nyelvközösség történetileg léteznek, folyton változnak, a vele kapcsolatos fogalmak tartalma is változhat. (Vö. Tolcsvai Nagy 2013: 16)

Mindezzel az az ösztönös vagy tudatosult közösségi igény elégülhet ki, amely a nyelvközösség önértelmezésében és önmaga újraalkotásában, valamint körülrajzolható jövőképében segít kiküszöbölni a homályos, bizonytalan s elbizonytalanító pontokat. Segít elérni vagy megközelíteni a célt, amely általában a közösségnek a belátható jövőbeni, anyanyelven való működőképességét biztosítja.

1.3. A nyelvstratégia tartalma

A stratégia „összetett, nagyléptékű tevékenység megtervezésének és végrehajtásának tudománya; illetve valamely eljárás, tevékenység átfogó terve, amely tartalmazza a cél eléréséhez szükséges cselekvéseket és a lehetséges akadályozó tényezők felsorolását. **A stratégia tehát hosszú távú és jelentős tevékenység megtervezése és a kivitelezésben folyamatos ellenőrzése, az eredmények visszacsatolása** (Tolcsvai Nagy 2013: 16, hivatkozik Bechmann

1981-re). A stratégia tartalmazza az adott tevékenység legfontosabb összetevőit: a **célt**, a **körülményeket** (helyzetelemzés) és a szükséges **cselekvést** (a cselekvés tervezése, módszerei, eszközei, várható eredményei, az eredmények nyomon követése), a **cselekvőket** (intézmények, testületek, szervezetek stb.), valamint mindezek költségeit.

Ha a fenti *stratégia* fogalmat a nyelvre vonatkoztatjuk, tehát nyelvstratégiaként értelmezzük, fölmerülhet a kérdés, hogy konkrétan mit is érint a nyelvstratégiai cselekvés? A **közösség anyanyelvének helyzetét** vagy magát az **anyanyelvet**? Az eddigiekhez hasonlóan ez is összetett kérdés, a válasz is csak összetett lehet. Mivel részletesebb kifejtése egy „bevezetőben” nem lehetséges, kissé leegyszerűsíttem a problémát, s egyetlen, de lényeges összetevőpárt tárgyalok csupán: a nyelv **külső** és **belső helyzetét**. A külső helyzet egyértelműen az anyanyelv helyét, státusát, presztízsét, más nyelvekkel való érintkezését (különösen ott, ahol kisebbségi helyzetben van), európai vagy globális hatásoknak való kitettségét stb. jelenti. A belső helyzet jellemzői: a beszéd-szituációnak való megfelelés, a változatok megléte és viszonya, a sztenderd státusa, szerepe, a beszélők számának változása (reprodukciós potenciál), a nyelvközösség egységessége, a nyelvvesztés-veszélyes régiók jelentősége. De ide, a belső helyzethez sorolható maga a nyelv mint működő rendszer is: van-e benne működési zavar, képes-e betölteni a közösség életének minden területén feladatát? Bizonyára sorolhatnánk még a kérdéseket, de mindegyik olyan jellegű lenne, amely nem utalhatna csak a nyelvi kifejezőkészség potenciáljára anélkül, hogy ne szerepelne mellette a beszélő, a beszélő közösség. Ez valóban az a „határterülete a nyelvtudománynak, ahol a dolog természete miatt nem tekinthetjük a nyelvet sem csupán elvont rendszernek (hagyományos nyelvészet), sem pusztán biológiai képesség megvalósulásának (formális nyelvészet), sem csak értékeslegesen eszköznek (formális nyelvészet és részben a szociolingvisztika is), de nem tarthatjuk – ahogy a közösség egy része tartja, bármifajta tudományosságot mellőzve – változatlan és változtathatatlan, a beszélőközösség fölött álló vagy mások által régóta üldözött létezőnek sem (a tudomány egyébként képes kezelni ezeket a véleményeket, de nem azonosulhat velük). A *nyelv* fogalom ilyen értelmezését: kultúrába ágyazottságát és közösségi voltát a leginkább a funkcionális nyelvfelfogás képviseli, a nyelv jelen- és jövőbeni működését, funkcióinak várható betöltését ebben a keretben lehet leírni: „A funkcionális nyelvléírás a rendszer, a használat és a közösség, kultúra tényezőit harmonizálja a nyelvfogalomban” (Tolcsvai Nagy 2013: 21, hivatkozik Barlow – Kemmer 2000-re, Givón 2002-re, Geeraerts – Cuyckens eds. 2007-re, Langacker 1987-re)

2.1. A magyar nyelvstratégia

A nyelvstratégia szükségessége már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazódott, és azóta napirenden van a magyar közösség nyelvével, nyelvhasz-

nálatával, nyelvi helyzetével kapcsolatban (vö. Balázs 2001, 2011, Kiss 2012, Kontra 2010, Péntek 2012, Szoták 2011, Tolcsvai Nagy 1998, 2013). A nyelvészek egy része fontosnak tartja tehát egy ilyen stratégia „felszínre hozását”, megalkotását. Indokként általában a magyar nyelv helyzetét, a globalizációs hatásoknak kitett külső és belső helyzetének hiánypontjait jelölik meg, de különösen indokoltnak látják a trianoni határokon kívül eső területek anyanyelvi helyzetének, állapotának javítása vagy romlásának megakadályozása érdekében. A korábban leírt, általános és nem ország-, illetőleg közösség-specifikus jellemzők a magyar nyelvközösségre alkalmazva tehát indokoltnak mutatják egy ún. nyíltabb (vö. Tolcsvai Nagy 2013) nyelvstratégia létrehozását és megvalósítását. (Ugyanezt az indoklást erősítik meg azok a nyelvművelő törekvések, amelyek a nyelvész szakmában és azon kívül is beavatkozást sürgetnek – igaz, sokszor laikus módon.)

Erre a feladatra egy 2014-es kormányrendelet alapján 2014. április 1-jével létrejött a **Magyar Nyelvstratégiai Intézet** a Miniszterelnökség háttérintézményeinek egyikeként.

A nyelvész szakma nem fogadta egyértelmű tetszéssel, s a nyilvánosság előtt inkább a kritikák jelentek meg, mint a várakozások. A kritikák feleslegesnek tartották egy ilyen intézmény létrejöttét, sokszor arra hivatkoztak, hogy ilyen nincs is sehol a világon, pedig van. Az a nyelvészálláspont, amely a nyelvészet határait meghúzza a formális nyelvészet határainál, s amely csak a rendszerrel foglalkozik, kizárja a nyelv valóságos természetét, a kultúrához, a közösséghez, a beszélőhöz kötöttségét. Az előző pontban röviden vázolt hermeneutikai-funkcionális szemlélet azonban képes a nyelv működését, változásait, önmaga folytonos újraalkotását természetes közegében, a beszélő közösségben szemlélni. Sajátos az a tudományos felfogás, amely nem nyitott arra, hogy szűkebb szakterületünkön, felfogásunkon kívül mást is elfogadjon, hogy belássa, más is érvényes, „tudományos” lehet. A természet jelenségeinek tudományos vizsgálata esetén talán elképzelhető a legkorszerűbb módszer egyedüli érvényessége, de az olyan létező, mint az emberi nyelv bizonyára nem szemlélhető egyetlen szempontból. Ráadásul a komplexitás, ha csak viszonylagos is, és rejthet ugyan veszélyeket, de a rá való törekvés inkább elősegíti, semmint akadályozza a várható eredményességet.

A nyelvészek és a művelt nagyközönség egy része azért is van fenn tartással az intézettel szemben, mert közvetlen politikai (pártpolitikai) hatást érzett mögötte. Ebben bizonyára igazuk van, és abban is igazuk lehet, hogy mint sok mindenben (pl. az oktatásban), hasznos lenne egy politikai kurzusokon, kormányokon átívelő nemzeti konszenzus a nyelvstratégiáról is. Megjegyzendő azonban, hogy a Magyar Nyelvstratégiai Intézet kormányhivatalként is arra törekszik, hogy hosszú távú közösségi érdekek határozzák meg tevékenységét, az általa képviselt stratégiát. Ez szakmailag azt jelenti, hogy tevékenysége szigorúan tudományos, sőt a szűkebb és tágabb értelemben vett nyelvtudományi

megalapozottságú (vö. Kiss 2012, Péntek 2012, Tolcsvai Nagy 2013). Éppen ez a tudományos megalapozottság adhat neki hosszabb távú érvényességet. A politika természetesen nem maradhat távol az ilyenfajta stratégiától, hiszen a megvalósulás politikai akarat függvénye, az operatív munka, a „végrehajtás” intézményei általában állami intézmények. A Nyelvstratégiai Intézet feladata tehát a tervezés, a politikáé a megvalósítás, illetve a költségek biztosítása. A **nyelvtervezés** és **nyelvpolitika** így integrálódik aztán nyelvstratégiává. (Itt nem lehetséges kifejteni a *nyelvstratégia* és *nyelvpolitika* hierarchiájának különböző értelmezéseit, annyit azonban érdemes leszögeznünk, hogy köztük inkább csak hangsúlybeli különbség van. Mert igaz, hogy a nyelvstratégia, még ha tudományosan megalapozott, kimerítő és rendszerezett is, még nem sokat ér. Attól lesz valódi stratégia, ha cselekvésnek válik alapjává, megvalósítani pedig a leginkább a mindenkori politikai akarat tudja).

A nyelvstratégia mibenlétéről, természetéről, tartalmáról (helyzetelemzés, a cél megfogalmazása, tevékenységtervezés, eredménymérés-tervezés) és a tevékenység megvalósulásáról (vagy meg nem valósulásáról, az egyeztetéseket is beleértve, hiszen a tervet, javaslatot nem „kötelező” végrehajtani) az eddig elmondottak alapján is látható, hogy a Nyelvstratégiai Intézet feladatai nagyon összetettek. Lényeglátóan és tömören határozta meg a nyelvstratégiát Katona József Álmos kollégánk: „A **magyar nyelvstratégia** kiterjedt, szigorúan a magyar nyelvvel kapcsolatos nyelvi tervezési folyamatok és nyelvpolitikai intézkedések összességét jelenti. A nyelvstratégia feladata tehát az, hogy ezeket a folyamatokat és intézkedéseket felkutassa és összekapcsolja, működésüket segítse és támogassa.”* Ez a meghatározás jól leírja az intézet munkájának dinamikus voltát. Talán a céllal egészítendő még ki, ez nagyban meghatározza a stratégiai munkát: a magyar nyelvstratégia **célja a nyelvnek**, a nyelv használati területeinek, értékének, presztízisének, tehát funkcióinak **fenntartása**.

2.2. A Nyelvstratégiai Intézet tevékenységéből

A stratégiai munka az összefoglaló elemzéseken, terveken kívül részterületek feldolgozásából áll. A feldolgozás része a terület nyelvstratégiai szempontú elemzése az elérhető kutatások alapján, a rá vonatkozó szabályok, rendelkezések, határozatok, törvények összegyűjtése, áttekintése, majd a „teendők” kidolgozása tartalmilag, módszertanilag (szakemberekkel egyeztetve), illetve a „felelőshöz” való eljuttatása. Ezután következik az egyeztetés (egyeztetések), és a javaslat elfogadása, esetleg elhalasztása vagy elvetése még egyaránt lehetséges.

* Elhangzott a Közzolgálati Egyetemen 2016. október 11-én a Katona József Álmos és Maleczki József szerkesztette *A pontos fogalmazás művészete – Clear Writing* (Magyar Nyelvstratégiai Intézet, 2016) című könyv bemutatóján.

De ahelyett, hogy a mindenkori hivatal útvesztőjében tovább barangolnánk, térjünk át végre a munka tartalmára. Minden közösség nyelvstratégiájának vannak kiemelt, kétségtelenül fontos pontjai, „prioritásai”. Több európai országra is érvényes lehet, de Magyarországra bizonyosan az, hogy a következő területek a legjelentősebbek:

- Az anyanyelvi és anyanyelvű oktatás
- A magyarra fordítás
- Az infokommunikáció és az anyanyelv
- A szaknyelvek
- A média nyelvhasználata
- A „hivatalos”, a hivatali nyelvhasználat
- Az egyes társadalmi rétegek, csoportok nyelvhasználata
- A külföldi magyarok nyelvhasználata

A felsorolás nem jelent fontossági sorrendet, és azt sem jelenti, hogy az egyes területek nagyjából azonos jelentőségűek. Jól kirajzolódnak csoportok a tevékenységi területek között: 1. az oktatás, 2. a média, az infokommunikáció és a szaknyelvek 3. a hivatalos nyelvhasználat (az összes szolgáltatás nyelvhasználata idesorolható), 4. az egyes társadalmi csoportok nyelvhasználata (a társadalmi rétegek és csoportoké, különösen a hátrányban élőké, valamint a más szempontból, „politikailag” hátrányos helyzetben levő, nem Magyarországon, tehát kisebbségben élő magyar anyanyelvűeké), 5. a fordítás, amely ma a tevékenységterületek majdnem mindegyikén megjelenik.

Mivel ahogy itt sem a magyar nyelvstratégia egészéről, sem a Nyelvstratégiai Intézet munkájáról teljes képet nem kaphatunk, válogatást mutatunk be belőle. Szó lesz a fordításról, az infokommunikációról, az oktatásról, a közigazgatás és a jog nyelvéről, a nyelvi hátrányos helyzetről, valamint a magyar nyelvi és kultúrközösség talán legégetőbb hiánnyal küzdő területéről, a kisebbségi magyar nyelvhasználatról – természetesen nyelvstratégiai megközelítésben, Lássuk tehát a legfontosabb területeken folyó munka egy kisebb vagy nagyobb szeletét!

Irodalom

Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Balázs Géza 2011. Egy lehetséges nyelvstratégia vázlata

<http://e-nyelvmagazin.hu/2011/12/05/egy-lehetseges-nyelvstrategia-vazlata/>

Barlow, Michael – Kremmer, Suzanne (eds.) 2000. *Usage-Based Models of Language*. CSLI Publications. California.

Bechmann, Arnim 1981. *Grundlagen der Planungstheorie und Planungsmethodik*. UTB für Wissenschaft. Stuttgart.

Kiss Jenő 2012. A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvész és határtalanítás. A magyar nyelv-*

- politika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó. Budapest. 32–43.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2003. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Péntek János 2012. Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében. In: Eplényi Kata–Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó. Budapest. 15–31.
- Szoták Szilvia 2011. Gondolatok egy magyar nyelvstratégia szempontrendszerének kidolgozásához. *Hungarológiai Évkönyv* XII/1: 251–259. Dialóg Campus Kiadó. Pécs.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Universitas. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás: a magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. *Magyar Nyelv* 1: 14–31.
- Williams, Colin H. 2013. *Language Strategies in Comparative Perspective*. Cardiff University. Cardiff. <http://www.npld.eu/uploads/publications/139.pdf>